

Marcel Proust

SZODOMA ÉS GOMORRA (V)

Bognár Róbert fordítása

Visszatérve mármost Guermentes hercegnő amaz első estélyére, készültem búcsúzni tőle, mivel Oriane felajánlotta, hogy hazavisznek, és tudtam, hogy sietős a dolguk. De Basin de Guermentes még el akart köszönni a fivéréértől, Charlustól. Surgis márkiné ugyanis szerét ejtette, hogy valamelyik terem előtt megmondja neki: a báró elbűvölő volt hozzá és a fiaihoz, és Charlus kedvessége, melyről e téren most először tett tanúbizonyságot, mélyen megindította Basint, felébresztette benne a sokáig sohasem szunnyadó családi érzéseket. Már búcsúzkodtunk Gilberte de Guermentes-től, amikor Basin úgy döntött, hogy ha nem mond is nyíltan köszönetet, kimutatja Charlus iránti szeretetét, akár mert nehezebbre esett volna magában tartania, akár mert a báró emlékezetébe akarta vésni, hogy jócselekedete nem került el a figyelmét, amiként az ügyesen szolgáló kutyát jutalmazza cukorral az ember, hogy rögzítse benne az üdvös emléktársítást. – Ejnye, kisöcsém – állította meg a herceg Charlust, és gyengéden átkarolta a vállát –, hát csak úgy elmész az idősebbik mellett, és annyit se mondsz, hogy jó napot? Rég nem találkoztunk, Mémé, és nem is tudod, mennyire hiányzol nekem. Régi levelek közt kerestéltem, és kezembe akadtak szegény mama levelei, mindben nagy szeretettel ír rólad. – Köszönöm, Basin – mondta fátyolos hangon Charlus, mert elérzékenyült, valahányszor az anyjuk szóba került. – Nagyon örülnék, ha megengednéd, hogy berendezek neked egy lakot Guermentes-ban – mondta a herceg. – Milyen kedves dolog, ha két fivér így szereti egymást – mondta Guermentes hercegnő Oriane-nak. – Hát igen, nem hinném, hogy sok ilyen jó testvér volna – felelte Oriane. Felém fordult: – Meg fogom hívni együtt magukat. Ugye, nincsenek rosszban?... Vajon mi van ennyi mondanivalójuk egymásnak! – tette hozzá aggodalmasan, mert csak foslányokat hallott a beszélgetésből. Mindig is volt benne némi féltékenység, amiért Basin olyan élvezettel idézi fel a múltat az öccsével, s őt, a feleségét egy kicsit kívül rekeszti. Ha ilyen jóízűen elbeszélgettek, s ő nem tudván úrrá lenni furdaló kíváncsiságán, oda ment hozzájuk, érezte, hogy nem örülnek a társaságának. És ma este nemcsak a szokásos féltékenység munkált benne. Merthogy amiképpen Surgis-né elmondta Basin de Guermentes-nak, milyen nyájas volt Charlus, hogy mondjon köszönetet érte, azonképpen a Guermentes házaspár odaadó barátnői is kötelességüknek érezték, hogy figyelmeztessék Oriane-t: látták, amint a férje kedvese négy szemközt társalkodik a báróval. Hát ez gyötörte Oriane-t. – Emlékszel, milyen boldogok voltunk hajdanán Guermentes-ban? – folytatta Basin. – Ha eljőnnél néha nyaranta, visszatérnének a régi szép idők. Emlékszel az öreg Courveau-ra? „Mért olyan bámulatos Pascal? Azért, mert ő maga á-á-ámu”... – „...ló” – vágta rá Charlus, mintha egykori tanárának felelne. – „És min ámul Pascal? Azon, hogy ő maga milyen bá-bá-bá...” – „...mulattos”. „Helyes! Átmege a vizsgán, biztos nem bukik meg, és a kegyelmes asszony adni fog magának egy kínai szótárt.” Merthogy, emlékszel, Basin? Akkoriban bele voltam habarodva a kínai nyelvbe. – De még mennyire hogy emlékszem, Mémé öcsikém! És az a régi kínai

váza, amit Hervej de Saint-Denis hozott neked Kínából? Mintha most is látnám! Azzal ijesztgettél bennünket, hogy Kínában akarod leélni az életedet, annyira bele voltál szerelmesedve abba az országba; már akkor imádtál nagyokat csavarogni. Ej, különös fickó voltál, én mondom, mindig másfelé vonzott az ízlésed, mint a közönséges embert... – A hercegnek, mihelyt kimondta e szavakat, pipacs viritott ki az arcán, ahogy mondani szokás, mert ha nem ismerte is az öccse hajlamát, már hallott valamit harangozni. Mivel azonban sohasem beszélt vele róla, most zavarba jött, amiért olyasmit mondott, ami arra vonatkozhat, és még inkább, hogy ettől ő zavarba jön. – Ki tudja? – mondta, hogy feledtesse iménti szavait –, lehet, hogy egy kínai nőbe voltál szerelmes, mielőtt annyi sok fehérét meghódítottál volna, amit az a bizonyos hölgy is tanúsíthat, akivel ma este társalogtál, és akinek igencsak a szívébe loptad magad. – A herceg megfogadta magában, hogy nem hozza szóba Surgis-nét, de a balfogása miatt olyan zűr-zavar támadt a fejében, hogy kimondta az első gondolatot, ami eszébe jutott, azt, amely a legközelebb volt az előbbihez, és amelynek nem lett volna szabad felbukkannia a beszélgetésben, habár éppenséggel az oka volt. Csakhogy Charlus észrevette a bátyja pirulását. És mint a bűnös, aki nem akarja, hogy fesszengetni lássék, ha olyan bűnről beszélnek előtte, amelyről azt hiszi: ő róla nem feltételezik, hogy elkövette, és jónak látja, ha tovább nyújtja a veszedelmes társalgást, a báró így válaszolt: – Elbájolt a hölgy, de hadd térjek vissza az előző mondatodra, amely szerintem mélységesen igaz. Azt mondtad, hogy soha nem úgy gondolkoztam, ahogy a többiek, pontosabban, hogy más volt az ízlésem. Nagyon találó. Valóban más volt az ízlésem, vagy ahogy te mondtad, már akkor különös hajlamaim voltak. – Ugyan! – tiltakozott Basin, aki csakugyan nem ezt mondta, és talán nem is hitte, hogy a fivérére illene a kifejezés. Különben is, ugyan mi jogon gyötörné őt olyan sajátosság miatt, ami kétségesebb vagy titkosabb maradt, hogysesem a legkevésbé is ártana a báró óriási tekintélyének? Mi több, Guer-mantes herceg, felmérve, hogy erősítheti a szeretői helyzetét, ha öccse a pártfogásába veszi őket, azt gondolta magában, hogy ezt érdemes némi szívésséggel meghálálni, és ha ismerte volna is a fivére valamely „különös” viszonyát, a pártfogás reményében, amely reményt csak megerősítették elmúlt idők kegyes emlékei, örömet szemet hunyt volna fölötte, s ha szükséges, akár segítkeznek is. – Ejnye, Basin; jó estét, Palamedes! – mondta Oriane, aki nem tudta tovább fékezni haragját és kíváncsiságát. – Ha úgy határoztak, hogy itt éjszakáznak, jobb lenne, ha vacsorához ülnénk. Félórája álldogálunk maguk miatt, Marie meg én. – A herceg jelentőségteljes öleléssel elbúcsúzott az öccsétől, aztán hármasan levonultunk a Guer-mantes-palota széles lépcsősorán.

A felső grádicsokon párok várták, hogy előálljon a hintajuk. A hercegnő, oldalán a férjével és velem, a többiektől távol, feszesen állt a lejáró bal oldalán, már rajta volt rubincsattal összefogott Tiepolo-rózsaszín belépője; rászegeződött minden tekintet: lesték a férfiak is, a nők is, hátha sikerül megfejteniük eleganciája és szépsége titkát. Ugyanazon a grádicson, mint Oriane, de a túlsó szélen várta hintaját Gallardon márkiné, aki már rég felhagyott a reménnyel, hogy a kuzinja valaha is megtiszteli a látogatásával, és hátat is fordított neki, mintha nem látná, s főleg mert félt, nehogy nyilvánosan kiderüljön, hogy a hercegnő nem köszön neki. Gallardonné cudar rosszkedvében volt, mert az estélyen némely urak jónak vélték, ha Oriane-ról beszélnek neki. – Egy csöppet sem vágyok találkozni vele – válaszolta a márkiné –, egyébként épp az imént néztem, hát bizony öregszik. Állítólag nem tud beletörődni, Basin is mondja. Nagyon megértem, mert, ugye, nem okos, gonosz, mint az áspiskigyó, és rossz a modora, úgyhogy ha már szép se lesz, akkor semmije se marad, és ezt ő is érzi.

Már odabent felvettem a felöltőmet, s ezt a meghűléstől félő Basin de Guermantes lefelé mentünkben nehezményezte a hőség miatt. A Dupanloup őminenciáján nevelkedett arisztokrata nemzedék olyan gyatrán tudja a nyelvet (a Castellane-ok kivételek), hogy a herceg így fejezte ki magát: – Jobb, ha az ember nem ölt kabátot, mielőtt kimenne a levegőre, legalábbis *elviékben*. – Magam előtt látom a kivonulásunkat, magam előtt látom, bár lehet, hogy tévesen helyezem a lépcsőre, a gomblyukában fehér gardéniát viselő Sagan herceget (alkalmasint ez volt az utolsó estélye), aki olyan volt, mint egy festmény megelevenedett alakja: ahogy meglengette a cilinderét Oriane üdvözlésére, a fehér kesztyűs kézbe egy tollas kalpagot képzelt az ember a forradalom előtti korból, annál is inkább, mivel a nagyjár magán viselte jó néhány őse jellegzetes arcvonását. Épp csak egypár pillanatra állt meg a hercegnő előtt, de röpké pózaival is valóságos történelmi élőképet rögtönzött. Különben meghalt azóta, és mivel csak futólag találkozom vele, annyira történelmi vagy legalábbis társaságtörténelmi figurának látom, hogy el-elámulok: hogyhogy ismerem a húgát, az unokaöccsét?

Ahogy lefelé mentünk a lépcsőn, szembejött velünk, személyiségéhez jól illő méla lassúsággal, egy negyvenévesnek tetsző, habár idősebb hölgy. Orvillers hercegnő volt az, mint hírlett, a páрмаi herceg természetes leánya, akinek lágy hangjában enyhe osztrák akcentus ropogott. Kissé hajlott, magas alakján virágmintás fehér selyemruha feszült, és sejteni lehetett, hogy pompás kebel hullámszik s piheg a gyémántok és zafirok vértje mögött. Úgy rángatta a fejét, mint egy fejedelmi kanca, amelyet zavar a felbecsülhetetlen értékű, de kellemetlenül súlyos igazgyöngy kötőfék, elbűvölően kedves pillantásokat vetett ide-oda (s ahogy tompult kék szemének fénye, csak még simogatóbbak lettek a pillantásai), és barátian biccentett a legtöbb távozó vendég felé. – Nem mondom, jókor jön, Paulette! – mondta Oriane. – Ó, annyira sajnálom! De fizikailag lehetetlen volt előbb jönnöm – felelte Orvillers hercegnő, aki éppenséggel tőle, Oriane-től leste el az efféle mondatokat, de megfűszerezte őket természetes szelidségével s az őszinteség látszatával, amit a lágy hangban alig észrevehetően dobogó germános kiejtés kölcsönzött neki. Úgy tett, mintha bajosan elmondható bonyodalmak késleltették volna, s nem, mindközönségesen, más estélyek, holott egész este azokat járta. De még csak nem is más estélyek miatt jött ilyen késői órán. Hanem minthogy Gilbert de Guermantes hosszú éveken át megakadályozta, hogy a felesége fogadja Orvillers-nét, a hercegnő, amikor aztán a kiközösítés visszavonatot, csupán a vizitkártyája átküldésével válaszolt a meghívásra, nehogy úgy látsszék, mintha égne a vágytól, hogy ott lehessen. Két-három évig élt ezzel a módszerrel, majd személyesen is megjelent ugyan, de nagyon későn, mint ha színház után. Ily módon azt a látszatot keltette, hogy nem fontos neki az estély, sem az, hogy ott lássák a vendégek közt, ő csak vizitel a hercegi párnál, csakis az ő kedvükért jön, irántuk való rokonszenvből, amikor a vendégsereg háromnegyede már távozván, „jobban élvezheti társaságukat”. – Hova süllyedt ez az Oriane! – súgta Gallardonné. – Nem értem Basint. Hogy engedheti, hogy szóba álljon Orvillers-nével? A férjem bezzeg megtiltotta volna nekem. – Én pedig rádöbentem, hogy Orvillers hercegnő volt az az ismeretlen asszony, aki a Guermantes-palota környékén szerelmes pillantásokat vetett felém, meg-megállva a kirkatok előtt. Oriane bemutatott, Orvillers hercegnő bájos volt, se nyájaskodó, se fennhéjázó. Úgy nézett rám szelíd szemével, mint mindenki másra... És ha találkozunk ezután, soha többé nem érezhettem a tekintetében a felajánkozás ígérétét. Vannak olyan különös, bizalmas pillantások, melyekben csak addig részesül bizonyos höl-

gyektől – és bizonyos uraktól – egy fiatalember, amíg meg nem ismerik, és ki nem derül, hogy közös barátaik, ismerőseik vannak.

Jelentették, hogy előállt a hintó. Oriane felfogta piros szoknyáját, mint aki indul le a lépcsőn a hintóhoz, de talán lelkifurdalása támadt, vagy örömet akart szerezni, és legfőképpen mert kihasználhatta az alkalmat, hogy „fizikailag lehetetlen” néhány másodpercnél tovább nyújtani a legkevésbé sem kellemes jelenetet, Gallardonnéra nézett, és mintha csak most látta volna meg, s belső sugallatát követné, mielőtt lefelé indult volna, átsietett a lépcső túlfelére, és kuzinja elé érve kezét nyújtotta. – De régen!... – mondta, és hogy ne kelljen bővebben kifejtenie mindama sajnálkozást és jogos menteséget, melyet a felkiáltás hivatva volt jelezni, riadtan fordult a herceg után, aki velem kettesben maradván haladt lefelé a lépcsőn, dühöngve, amiért a felesége odamegy Gallardonnéhoz, és feltartja a többi hintót. – Még mindig milyen szép ez az Oriane! – mondta Gallardonné. – Mosolyognom kell, ha visszahallom, hogy rosszban volnánk; előfordulhat, hogy bizonyos okokból, amelyek senki másra nem tartoznak, akár évekig nem találkozunk, de a rengeteg közös emlék örökre összefűz bennünket, és a lelke mélyén ő is pontosan tudja, hogy engem jobban szeret, mint sok mást, akivel mindennap találkozik, de mégse a mi vérünk. – Olyan volt Gallardonné, mint az elhagyott férfi, aki mindenáron el akarja hitetni, hogy hűtlen kedvese jobban szereti őt, mint új választottját. És mit sem törődve vele, hogy szavai éles ellentétben vannak avval, amit kevéssel korábban mondott, zengte a hercegnő dicséretét, közvetve bizonyítva, hogy Oriane tökéletesen elsajátította azokat az illemszabályokat, amelyeknek irányítaniuk kell egy előkelő hölgy viselkedését, s miközben haragosa ámulattal vegyes sóvár irigységgel nézi legpompásabb estélyi öltözékét, ő nem restell a lépcső legtávolabbi pontjáról odamenni hozzá s lefegyverezni. – Óvatosabban! Átázik a cipője – mondta a herceg (volt egy kis zápor az estély alatt), még mindig dühösen, amiért Oriane várakoztatta.

A kocsiban hazafelé a szűkös hely miatt a piros cipellő szükségképpen közel került az én cipőmhöz, Oriane attól félt, hogy talán hozzá is ért, s azt mondta a hercegnek: – A végén még azt fogja mondani nekem a mi fiatal barátunk, ami abban a nem tudom már, melyik karikatúrában van: „Mondja a szemembe, asszonyom, ha szerelmes belém, de ne tapossa folyton a lábamat!” – A gondolataim egyébként már meglehetősen messze jártak a hercegnőtől. Amióta Saint-Loup arról az előkelő kisasszonyról beszélt, aki bordélyba jár, meg Putbus bárónő szobalányáról, a két személyben összpontosultak s teljesedtek ki a vágyaim, melyeket a két osztály szépségei ébresztettek bennem, részint az úri házak közönséges és nagyszerű, méltóságteljes szobalányai, akiket dagaszt a büszkeség, s hercegnőkről beszélve azt mondják: „mi”, részint pedig azok a kisasszonyok, akiket talán még hintón elhaladtukban vagy séta közben se láttam, épp csak olvastam a nevüket egy báli tudósításban, az is elegendő volt, hogy szerelemre lobbanjak irántuk, és gondosan kikeresve a kastélylajstromban, hogy hol töltik a nyarat (gyakorta tévútra vezetettve egy hasonló név által), elálmodoztam rajta, hogy északi dombvidékre költözöm, vagy nyugati lapályra, déli fenyvesek közé. De hiába olvastottam meg a legcsodálatosabb test-anyagot, hogy a Saint-Loup vázolta eszménykép alapján megalkossam belőle a könnyűvérű kisasszony és Putbus bárónő szobalányának alakját, birtokolható szépségeimből hiányzott valami, ami pótolhatatlan, amíg nem látom őket: az egyéniség. Utóbb, azokban a hónapokban, amikor inkább a kisasszonyok csigázták vágyamat, hiába erőlködtem, nem tudtam elképzelni, milyen lehet az a kisasszony, akiről Saint-Loup beszélt, s amikor cselédre sóvárogtam, nem lát-

tam magam előtt a Putbus bárónő szobalányát. De még így is micsoda megnyugvás volt azok után, hogy szüntelenül nyugtalan vágyak háborgattak tünékeny lények iránt, akiknek olykor a nevét se tudtam, s akiket bajos lett volna meglelni, még nehezebb megismerni, s tán lehetetlen meghódítani, micsoda megnyugvás volt, hogy a névtelen, tünékeny, szerteszóródott szépségből kiemelhetek két olyan kiváló egyedet, akinek megvan a személyleírása, és akit legalább bármikor megkaphatok. Odáztam a kettős gyönyör óráját (amiként azt, hogy munkához lássak), de a bizonyosság, hogy csak rajtam múlik, kedvemet töltöm-e, jószerével fölöslegesség is tette, hogy éljek vele, ahogy az altatót is elegendő odatenni, álmatlanság ellen, a kezünk ügyébe, és már nincs is szükségünk rá, máris elalszunk. Két nőre vágytam az egész világmindenség-ből, és igaz, hogy nem tudtam magam elé képzelni az arcukat, de Saint-Loup megmondta a nevüket, és biztosított a hajlandóságuk felől. A képzeletem kemény munkára kényszerült tehát, az akaratom viszont tartósan megpihenhetett, nyugalmat talált.

– Nos, miben lehetek szolgálatára a báli meghívásokon kívül? – kérdezte a hercegnő. – Van olyan szalon, ahová szeretné, ha bevezetném? – Azt feleltem, hogy félek: az egyetlen, ahová kedvem volna bejutni, nem elég előkelő számára. – És melyik lenne az? – kérdezte rekedten, fenyegetően préselve a szót a fogai közt. – A Putbus bárónőé! – Ezúttal igazi haragot sikerült mímelnie. – Nahát! Mindennek van határa! Maga tréfál velem. Azt se tudom, honnan emlékszem a nevére annak a dromedárnak! Alja társaság. Ez olyan, mintha azt kérné, hogy mutassam be a rőfösömnek. Nem is olyan, mert a rőfösöm egy kedves asszonyság. Magának elment az esze, kedves barátom. Mindenesetre könyörögve kérem, hogy viselkedjen illedelmesen azokkal a személyekkel, akiknek bemutatam, küldje el a vizitkártyáját nekik, látogassa meg őket, és ne hozza szóba Putbus bárónőt, aki egész biztosan ismeretlen előttük. – Megkérdeztem, hogy nem könnyűvérű-e egy kicsit Orvillers hercegnő. – Ó, dehogy, maga összekeveri valakivel, őt inkább nagyon is szemérmesnek tartják. Igaz, Basin? – Igen, mindenesetre nem hiszem, hogy valaha is lett volna valami kivetnivaló a viselkedésében – mondta a herceg.

– Nincs kedve velünk jönni a vigadóba? – kérdezte tőlem. – Kölcsönadhatnék egy velencei köpenyt, és tudok valakit, akinek csuda örömet szerezne, Oriane-on kívül, persze, őt mondani se kell, mégpedig a pármai hercegnőnek. Folyton önt magasztalja, amit ön mond, az szentírás neki. Szerencséje van... mert azért egy kicsit túlérett a hölgy... hogy feddhetetlenek az erkölcsei. Máskülönben egészen biztosan magához venné *cicisbeónak*, ahogy ifjúkoromban neveztek a szolgáló lovagot.

Nem vonzott a jelmezbál, annál inkább az Albertine-nal való légyott. Elhárítottam hát az invitálást. A kocsi megállt, az inas nyitotta a kaput, a lovak topogtak, amíg ki nem tárult, s a hintó végre begördült az udvarba. – A mielőbbi viszontlátásra – mondta a herceg. – Néha sajnálom, hogy ilyen közel lakunk Marie-hoz – mondta a hercegnő –, mert őt magát nagyon szeretem, de egy kicsit kevésbé szeretek találkozni vele. És ennyire még sohasem bántam a közelséget, mint ma este, mert így kevés időt tölthettem magával. – Jól van, Oriane, elég a szónoklatból! – A hercegnő szerette volna, ha bemegyek hozzájuk egy percre. Nagyon nevetett, a herceggel együtt, amikor mondtam, hogy nem tehetem, mert most jön látogatóba hozzám egy ifjú hölgy. – Különös napszakban fogad vizitet – mondta. – Jól van, gyerünk már, kedvesem! – mondta a herceg. – Háromnegyed tizenkettő, és még be is kell öltöznünk. – A küszöbön, botra támaszkodva, szigorúan útját állta két hölgy: éjnek évadján merészkedtek alá a fészükéből, hogy megakadályozzanak egy botrányt. – Basin! Kötelességünknek tartottuk

figyelmeztetni, mert attól féltünk, hogy megjelenik a bálon: szegény Amanien alig egy órája meghalt. – A herceg megrémült: harangoztak a jelmezbálnak, csak mert ez a két átkozott hegylakó tudatta vele Osmonde halálhírét! De gyorsan visszanyerte önuralmát, és nyilvánvalóvá téve, hogy nem hajlandó lemondani az élvezetről, egyszersmind bizonyítékát adva, hogy nem mindig sikerül eligazodnia a francia nyelv rejtelmeiben, odavetette a két kuzinnak: – Meghalt? Ugyan! Tűlzás! – Azzal hátat fordítva a rokon dámáknak, akik alpenstockjukkal botozva kaptathattak vissza a sötétben, sietett megtudni a fontos fejleményeket, faggatóra fogva a szobainasát: – Megjött a sisakom? – Igen, uram. – Van rajta luk, hogy lélegezni tudjak? Nincs kedvem megfulladni, a fenébe is. – Igen, uram. – Híjnye, a hétszentségit! Micsoda szörnyű este! elfelejtettem megkérdezni Babalt, hogy jó lesz-e magának a felkunkorodó orrú topán. – Nem baj, barátom, itt a Vigopera jelmeztervezője, ő majd megmondja. Én nem hinném, hogy illene a maga sarkantyújához. – Na jó, menjünk, beszéljünk a jelmezzel! Isten vele, barátom, szívesen beinvitálnám, amíg próbálunk, biztosan remekül mulatna. De elbeszélgetnék az időt, és mindjárt éjfél, nem késhetünk el, nélkülnk nem kezdődhet a bál.

Nekem is sürgős volt, hogy mielőbb búcsút vegyek tőlük. A *Phaedra* fél tizenkettő táján ért véget. Meg az ideút: Albertine már bizonyára vár. Rögtön megkérdeztem Françoise-t: – Itt van Albertine kisasszony? – Senki se jött. – Jaj! Lehet, hogy már nem is jön senki? Belém hasított a fájdalom; most, hogy Albertine látogatása bizonytalanná vált, sokkal jobban vágytam rá. Françoise is kínban volt, de egészen más okból. Éppen leültette a lányát a dúsan terített asztalhoz. És hallotta ugyan közeledő lépteimet, de már nem volt ideje, hogy leszedje az asztalt, és tűt, cérnát tegyen a tálak helyére, azt a látszatot keltve, mintha munkára és nem estebédre készülne: – Evett egy kanálka levest, úgy kellett belediktálnom – mondta Françoise, semmiséggé kicsinyítve a lánya vacsoráját, mintha ugyan bűn volna a bőséges lakoma. Máskor is, ha ne adj’ isten, reggeli- vagy ebédidőben nyitottam be a konyhába, Françoise mindig eljátszotta, hogy éppen végzett az evéssel, és okvetlenül mentegetőzött, mondván: „harapni akartam valamit”, vagy „bekaptam egy *falatkát*”. De az ember hamar megnyugodott, ha az asztalra kitett tálak sokaságára pillantott, mint most, amikor váratlan jöttöm megakadályozta benne, hogy, miként egy gonosztevő, eltüntesse a – szerinte – bűnös nyomokat. Még azt is mondta: – Na, eridj aludni, mára elég volt a munkából! – (Mert nemcsak azt a látszatot akarta kelteni, hogy a lánya semmibe se kerül nekünk, kenyéren és vízen él, hanem még azt is, hogy halálra dolgozza magát értünk.) – Csak láb alatt vagy itt a konyhában, és főleg zavarod a fiatalurat, látogatót vár. Na, lódulj! – tette hozzá, mintha anyai tekintélyét latba vetve kellene ágyba parancsolnia a lányát, aki pedig most, hogy az estebédjéből semmi se lett, már csak a látszat kedvéért téblábolt a konyhában, és ha még öt percig maradok, önszántából is takarodót fújt volna. Françoise most felém fordult, és megcsillogtatta izes s amellett egyéni nyelvezetét: – Láthatja, fiatalúr, hogy már tisztára összeputyogott az álmoságtól. – Szívből örültem, hogy nem kell a lányával társalkodnom.

Már esett szó róla, hogy Françoise egy isten háta mögötti kis faluba valósi volt, amely nagyon közel feküdt az anyja falujához, s mégis nagyon elütött tőle, más volt a földje, a nyelvjárása, és, legkivált, mások voltak bizonyos szokások. Ennek megfelelően Françoise „mészárosné unokahúga” és „másik unokahúga” nemigen értették meg egymást, megvolt viszont az a rokon vonásuk, hogy ha elküldték őket valami megbízatással, órák hosszat elkvaterkáztak a „testvérnéninél” vagy „unokanéninél”, és a nagy be-

szélgetésben olyannyira elhalványult, mi volt az eredeti megbízatásuk, hogy ha visszatértük után megkérdezte tőlük az ember: „Nos, Norpois márkai úr fogadókész-e negyed hétkor?”, még csak a homlokukra se csaptak, hogy „Hú! elfelejtettem!”, hanem azt válaszolták: „Nem tudtam, hogy az úr ezt kérdezteti, úgy értettem, hogy csak az üdvözlét kell átadni.” Egy szó, mint száz, könnyen „kiment a fejükből”, amit alig egy órával korábban mondott nekik az ember, amit viszont egyszer a testvérnénjüktől vagy unokanénjüktől hallottak, azt lehetetlen volt kivenni a fejükből. A „mészárosné unokahúg” például azt hallotta valamikor, hogy ’70-ben nemcsak a poroszkok háborúztak velünk, hanem az angolok is, és én hiába magyaráztam, hogy nem igaz, az nem úgy volt, a mészárosné háromhetente elpötyyentette valami kapcsán: „Ez is a ’70-es háború miatt van, amit az angolok folytattak ellenünk, meg a poroszkok. – Mondtam magának, hogy az angolok nem voltak benne a háborúban.” A következő mondatából kiderült, hogy minden hiába, nem tudtam megingatni: „Akárhogy is volt, amiatt már nem érdemes haragudni rájuk. Sok halat kifogtak ’70 óta sat.” Egy másik alkalommal amellet kardoskodott, hogy hadat kellene üzenni Angliának (én elleneztem): „Na persze mindig jobb, ha nincs háború, de ha egyszer muszáj, jobb mihamarább belevágni. Ahogy múlt nap magyarázta a testvérnéni, amióta az angolok hadba voltak velünk ’70-ben, azóta a kereskedelmi szerződések tönkretesznek minket. Ha megverjük őket, minden angolnak háromszáz frank belépti díjat kell fizetni, ha Franciaországba jönnek, ahogy most nekünk, ha be akarunk menni Angliába.”

Ilyen volt – nem tekintve most számos erényüket, sem azt, hogy ha egyszer letették a garast, nem hagyták, hogy közbeszóljon valaki, és ha mégis közbeszólt, huszonötödször is ugyanott folytatták, ahol félbeszakították őket, ami egy Bach-fúga megingathatatlan szilárdságát kölcsönözte beszédjüknek – ilyen volt a gesztenyefák, füzek, krumpli- és cukorrépaföldek övezte alig ötszáz lelkes falu lakóinak a természete.

Françoise lánya viszont, letérvén a régi ösvényről, és ízig-vérig mai nőnek képzelve magát, a párizsi argót beszélte, és ennek jegyében el nem mulasztotta volna, hogy elüssön valami szóviccet. Françoise mondta neki, hogy egy hercegnőtől jövök, mire ő: – Á, szóval egy hercig nőnél volt! – Hallva, hogy vendéget várok, megkérdezte, hogy ugye, egy utálatos öregasszony az illető. Naivan azt feleltem, hogy dehogy, ugyan miből gondolja. – Hát mert úgy hallottam, azt mondta, hogy jön egy vén dög. – (Vendég.) Nem vallott valami jó ízlésre az élc. És még izetlenebbnek találtam, amikor így vigasztalt Albertine késése miatt: – Na, azt várhatja. Már nem fog jönni. Hiába, ilyenek ezek a mai nőcik!

Elütött tehát a beszédmódja az anyjájától, de ami furcsább: az anyja beszéde elütött a nagyanyjájától, aki a Françoise falujához közel eső Baillieu-le-Pinben született. A két falu közel volt egymáshoz, de a nyelvjárásuk némiképp különbözött, és a táj is. Françoise anyjának a faluja egy vízmosás felé lejtett, és kedvezett a füzeknek. És viszont nagyon messze onnan volt egy kis tájegység Franciaországban, ahol majdnem ugyanazt a nyelvjárást beszéltek, mint Méséglise-ben. Érdekes, egyszersmind bosszantó felfedezés volt ez nekem. Egyszer nagy társalgásban találtam Françoise-t egy házbeli cseléddel, aki odavalósi volt, és azt a nyelvjárást beszélte. Ők elég jól megértették egymást, én egy szót se értettem a beszédjükből, ezt ők tudták, és nem hagyták abba, hanem elég melegséggel gondolván az örömüket, hogy bár távol van egymástól a szülőföldjük, mégis földiek, tovább beszéltek jelenlétben az idegen nyelven, mintha azt akarnák, hogy ne érsem, mit mondanak. Az igen eredeti cselédközi nyelvöldrajz-tanfolyam hetente zajlott a konyhában, de én a legcsekélyebb élvezetet sem találtam benne.

Mivel valahányszor nyílt a kapu, a házmester megnyomott egy gombot, amivel bekapcsolta a villanyt a lépcsőházban, és mivel már minden lakó otthon volt, gyorsan elhagytam a konyhát, letelepedtem az előszobában, és kémleltem a lakásunk ajtaját, amelynek üvegére, a kicsit szűkre méretezett kárpit mellett, függőleges csíkot festett a lépcsőház átderengő félhomálya. Ha a csík hirtelen aransárgára változik: Albertine belépett a kapun, és egy perc múlva mellettem van, senki más nem jöhet ilyen késői órán. Csak ültem és bámultam a csíkot, de az makacsul sötét maradt, egész testemmel előredőltem, hogy jól lássak, de hiába meresztettem a szemem, a sötét sáv, szenvedélyes vágyam ellenére, nem töltött el avval a mámorító örömmel, amelyet akkor éreztem volna, ha látom, amint varázsütésre aranypálcává fényesedik. Ugyan miért a nagy nyugtalanság Albertine miatt, hiszen alig is jutott eszembe Guermantes-ék egész estélyén! Felriadván bennem a régi érzés, amely akkor szorongatott, ha más lányokra vártam – s legkivált Gilberte-re, ha késlekedett –, szörnyű lelki gyötrelmet okozott a pusztá testi örömtől való megfosztatás.

Be kellett mennem a szobámba. Françoise utánam jött. Úgy gondolta, hogy most már fölösleges a rózsza a gomblyukamban, hiszen ez az estélyre volt való. Nyúlt, hogy levegye, de a mozdulat eszembe juttatta, hogy Albertine talán már nem is jön el, s arra kényszerített, hogy bevalljam: az ő kedvéért akarok elegáns lenni, s ez ingerültséggel töltött el, amit csak tetézett, hogy ahogy hevesen félrefordultam, meggyűrődött a virág, és Françoise azt mondta: – Jobb lett volna, ha hagyja, hogy levegyem, mint így megpocsékolni. – Különben is idegesített, ha csak megszólalt is. Várakozás közben annyira szenvedünk vágyunk tárgyának hiánya miatt, hogy nem bírjuk elviselni egy másik ember jelenlétét.

Françoise kiment, és én arra gondoltam: ha most odáig jutottam, hogy tetszeni vágyom Albertine-nak, igencsak kínos, hogy olyan sokszor borotvátlanul, olykor többnapos borostával mutatkoztam előtte azokon az estéken, amelyeken hagytam, hogy eljőjön hozzám újrakezdeni az enyelgést. Úgy éreztem, megfeledeztem rólam, azért hagyott magamra. Hogy egy kicsit szebbé tegyem a szobámat, ha Albertine mégis eljönne, és mert ez volt az egyik legszebb dolog, amit valaha kaptam, évek óta először kivettem az ágyam melletti asztalra azt a türkizekkel ékesített tárcafélét, amelyet Gilberte csináltatott nekem a Bergotte Racine-füzetkéje borítójának, és melyet, akárcsak az achátgolyót, hosszú időn át alvás közben is magam mellett akartam tartani. Egyébként nemcsak Albertine hiányától szenvedtem, hanem, talán nem is kevésbé, attól, hogy máshol van, és azt az előttem ismeretlen „máshol”-t persze kellemesebbnek találja, s ez a fájdalmas érzés, hiába mondtam alig egy órája Swann-nak, hogy alkalmatlan vagyok a féltékenységre, odáig fajulhatott volna, ha kevésbé ritkán találkozgatok a barátnőmmel, hogy szorongva tépelődöm, vajon hol és kivel tölti az idejét. Nem mertem Albertine-hoz küldetni, ahhoz már késő volt, de azt remélve, hogy tán barátnőivel vacsorázik egy kávéházban, és eszébe jut telefonozni, elfordítottam a telefonkapcsolót, hogy a szobámba fusson be a hívás és ne a portásfülkébe (éjszaka rendszerint oda volt kapcsolva a vonal). Egyszerűbb lett volna és kevésbé zavaró, ha van egy készülék azon a kis folyosón, ahová a Françoise szobája szolgált, csak éppen fölösleges lett volna. A civilizáció vívmányai kiből-kiből új, nem sejtett erényeket vagy hibákat csinálnak elő, elkápráztatva vagy kiábrándítva a barátokat. Nos, Edison találmánya Françoise egy újabb fogyatékkosságát hívta elő, azt ugyanis, hogy bármilyen fontos vagy sürgős volna is, nem hajlandó használni a telefont. Amikor meg akartuk tanítani a használatára, szerét ejtette, hogy eltűnjön, ahogy mások az oltás elől menekülnek.

Ezért került a szobámba a telefon, és hogy ne zavarja a szüleimet, nem csörgött, hanem csak halk surrogó hangot hallatott. Félve, hogy nem hallok meg, nem mozdultam. Olyan moccanatlan voltam, hogy hónapok óta először meghallottam az ingaóra tik-takolását. Bejött Françoise, hogy rendet tegyen. Szóval tartott, de én utáltam most társalogni, mert közben egyhangú körforgásban változtak percről percre az érzéseim; félelemből szorongásba, szorongásból teljes csüggedésbe fordultak. Tudtam, hogy miközben illendőségből többé-kevésbé kielégítően válaszolgotok, ott ül a boldogtalanság az arcomon, és azt mondtam, kínoz a reuma, hogy magyarázatot adjak rá, miért van olyan kiáltó ellentétben a magamra erőltetett közöny meg a fájdalmas arckifejezés; és féltem, hogy Françoise duruzsolása (nem Albertine miatt halkította le a hangját, mert biztosra vette, hogy ilyenkor már nem jön) elnyomja a telefon jelzését, s aztán már hiába várom a megváltó hívást. Végre Françoise készült, hogy lefeküdjön; szelíd erőszakkal elküldtem, hogy lépteinek zaja majd el ne fedje a telefon hangját. És tovább hallgatóztam és szenvedtem; ha várakozunk, olyan rövid az út a hangokat összegyűjtő fültől az elméig, mely megválogatja és elemzi őket, majd továbbítja az eredményt a szívnek, hogy nem is érzékeljük a két szakasz tartamát, s úgy érezzük, közvetlenül a szívünkkel hallgatózunk.

Mind szorongatóbb vággyal és mind kevesebb reménységgel vártam, hogy jöjjön a hívás, és már éppen egy újabb körrel följebb jutottam dúlt magányom spiráltornyában, amikor valahonnan a népes éjszakai Párizs mélyéről (a könyvszekrényénél álltam) fenségesen, mint amilyen a kendővel vagy a pásztorsípval való jeladás jelene a *Trisztánban*, megszólalt a telefon halk búgócsigahangja. Ugrottam, Albertine volt az. – Nem baj, hogy ilyen későn telefonálok? – Ugyan! – mondtam, visszafojtva örömem, mert a késői óra felemlítése nyilván azt jelenti, hogy mentegetőzik, amiért ilyenkor jön, s nem azt, hogy most már nem jön. – Eljön? – kérdeztem közönyösen. – Inkább... inkább nem mennék, ha nincs okvetlenül szüksége rám.

Énem egyik fele Albertine-ban volt, s a másik csatlakozni akart hozzá. El kellett jönnie, de ezt még nem mondtam meg neki; azt gondoltam magamban, hogy ha már kapcsolatban vagyunk, az utolsó pillanatban is rá tudom majd kényszeríteni, hogy eljöjjön, vagy hagyja, hogy én szaladjak el hozzá. – Hát szóval közel vagyok a lakásomhoz, magától meg egy kicsit távol – mondta. Félreérttem a levélkáját. Most került újra a kezembe, és megijedtem, hogy hátha vár rám. – Éreztem, hogy hazudik, és most már, dühömben, nem is annyira azért akartam rákényszeríteni, hogy eljöjjön, mert találkozni kívántam vele, hanem mert szükségét éreztem, hogy háborgassam. De amit majd egy-két perc múlva próbálok elérni, előbb vissza kell utasítanom. És hol van egyáltalán? A hangjával más zajok vegyültek össze: bicikliduda, női ének, távoli rézfúvószene hallatszott, éppolyan tisztán, mint az ő kedves hangja, mintegy bizonyítékul, hogy csakugyan Albertine van ott mellettem, a mostani környezetében, mint egy göröngy, amellyel együtt a fűszálakat is kifordították a földből. A zajok, amelyeket hallottam, az ő fülét is megütötték, és elvonták a figyelmét: a tárgytól független valóság-részletek, amelyek önmagukban fölöslegesek, de annál inkább felfedik előttünk a csoda bizonyosságát; egyszerű és elbűvölő vonalak, amelyek egy párizsi utcát rajzolnak fel, de metszően éles és kegyetlen rajzot adnak arról az ismeretlen esteről is, amely a *Phaedra* után megakadályozta Albertine-t, hogy eljöjjön hozzám. – Először is nem azt akarom, hogy idejöjjön, mert már nagyon késő van, és csak zavarna... – mondtam – leüt a lábamról az álmoság. Meg különben is bonyodalmas. De kénytelen vagyok kijelenteni, hogy nem érthette félre a leveletem. Azt válaszolta, hogy rendben van. Ha

rosszul értette, mire mondta, hogy rendben van? – Igen, azt mondtam, rendben van, de nem nagyon emlékeztem, hogy mi van rendben. De látom, megharagudott, és ez bánt engem. Sajnálom, hogy elmentem a *Phaedrára*. Ha tudom, hogy ilyen bonyodalmat okoz... – tette hozzá az olyan ember módjára, akit rajtakapnak valamin, mire úgy tesz, mintha azt hinné, hogy egészen mást rónak fel neki. – Nem a *Phaedra* miatt neheztelek, hiszen én magam kértem, hogy nézze meg. – Szóval tényleg haragszik rám, milyen kár, hogy ilyen késő van, különben elmennék magához, de holnap vagy holnapután mindenképp elmegeyek, hogy kiengeszteljem. – Jaj, ne, Albertine, nagyon kérem! Ha már tönkretette ezt az estémet, legalább a következő napokban hagyjon nekem békét! Legkorábban két hét múlva érek rá, de inkább három hét múlva. Nézze, ha kellemetlen magának, hogy haragban maradjunk, és végül is lehet, hogy igaza van, akkor még mindig az lenne a legjobb, nem számít, hogy fáradt vagyok, ha már mostanáig vártam, és maga még amúgy is a városban van, ha most rögtön idejönne, iszom egy kávé, az majd felébreszt. – Nem lehetne mégis holnap? Mert nem olyan könnyű, hogy... – A mentegetőző szavakból és a hanghordozásból kihallva, hogy nincs kedve eljönni, egy másik, fájdalmas érzés is hatalmába kerített, nemcsak a vágy, hogy viszontlássam a bársonyos arcot, rózsaszín virágot, amely már Balbecben is naphosszat kísértett, s terelgetett a felé a perc felé, amikor végre találkozhatom vele a mályvaszínű szeptemberi tengernél. Hogy micsoda gyötrelmem nélkülözni valakit, azt már anyámmal kapcsolatosan megtapasztaltam annak idején Combrayban, s olykor már a halált kívántam, ha megüzente Françoise-zal, hogy nem tud feljönni hozzám. E régi érzés igyekezett összevegyülni, egyetlen elemmé egyesülni amaz újjal, melynek csupán a színes felszín, egy tengerparti virág hússzíne az érzéki tárgy, de ez az igyekezet gyakorta csak annyit ér el, hogy – a szó vegyi értelmében – új anyag jön létre, amely talán csak néhány másodpercig tart. Azon az éjszakán legalábbis, és még sokáig, a két elem nem egyesült. Hanem a telefonbeszélgetésünk utolsó szavai hallatára felderengett előttem, hogy Albertine élete olyan messzire van tőlem (átvitt értelemben persze), hogy fáradságos felfedezőutakat kellene tennem, hogy birtokba vehessem, mi több, úgy van megszervezve, mint azok a tábori erődítmények, amelyeket – újabb keletű szóval – „álcáznak” a nagyobb biztonság végett. Albertine egyébként, igaz, a társadalom magasabb szintjén, ahhoz a fajtához tartozott, amellyel úgy járhat az ember, hogy a házmesterné megígéri a küldöncnek, hogy majd átadja a levelet, amint a címzett hazatér, és aztán egyszer csak rádöbbenünk, hogy az a személy, akivel találkoztunk valahol a városban, és akit levelünkkel háborgatni bátorkodtunk, valójában a házmesterné, és való igaz, hogy a megadott címen lakik, csak éppen a házmesterlakásban, s a ház amúgy találkahely, ahol ő a kerítőtű – vagy a megadott címen (ahonnan állítólag továbbítják majd a levelet) a cinkosai találhatók, akik nem adják ki a titkát, és a keresett nő valójában nem is lakik a házban, legfeljebb valami holmiját hagyta ott. Az efféle nőnek öt-hat egérútja is van, így aztán ha találkozni óhajt vele az ember vagy megtudni róla valamit, sohasem a jó ajtón kopogtatunk, hanem jobbra vagy balra tőle, előtte, mögötte, és lehet, hogy hónapokig, évekig teljes tudatlanságban maradunk. Éreztem, hogy Albertine-ról soha semmit nem fogok megtudni, nem fogok eligazodni az igaz részletek és a hazugságok szövevényében. És ez mindig is így lesz, ha csak börtönbe nem zárom (de hát onnan is meg lehet szökni) élete fogytáig. Azon az estén épp csak végigfutott rajtam a nyugtalanító sejtelem, de beleborzongtam, mint aki tudja, hogy sok szenvedés vár rá.

– Nem – válaszoltam –, mondom, hogy három hétig nem érek rá, se holnap, se

azután. – Na jó, akkor... akkor rohanok... kellemetlen, mert egy barátnőmnél vagyok, és ő... – Éreztem, hogy azt hiszi: nem várom el tőle, hogy eljöjjön, tehát nem őszinte az ajánlkozása, és sarokba akartam szorítani. – Mi köze ehhez a barátnőjének? Jöjjön vagy ne jöjjön, döntse el, nem én kértem, hogy jöjjön, maga ajánlkozott. – Jó, ne haragudjon! fiákerbe vágom magam, és tíz perc múlva ott vagyok. – Így hát azután, hogy egy távoli lény hatósugarát mutatva a szobámgig hatolt Párizs éjszakai mélységeiből a láthatatlan üzenet, most, megjelentetvén magát, az az Albertine tűnik majd fel előttem, akit egykor Balbec ege alatt ismertem meg, amikor a Nagyszálló asztalt terítő pincéreit elvakította a lenyugvó nap, az elhúzott ablakokon át szabadon libbent be az estéli szellő a lassan elnéptelenedő főveny felől a tágas terembe, ahol még csak álldogáltak az első vacsoravendégek, s a pult mögött lévő tükrön lassan vonult át az utolsó rivebelle-i hajó pirosuló visszfénye, és hosszan elidőzött benne a hajó füstjének szürke árnya. Nem töprengtem tovább, hogy mi késleltethette Albertine-t, és amikor bejött Françoise, és jelentette: – Albertine kisasszony van itt – föl sem emelve a fejemet csodálkozást színleltem: – Ilyen későn? – De akkor Françoise-ra néztem, várva a választ, amely megerősíti kérdésem mimelt őszinteségét, s ámulva és dühösen láttam, hogy Françoise a Bermához méltó művészettel szólaltatja meg a holt kelmet és az arcvonásait: a blúza és a haja (a legőszebb tincsek legfölülre rendezve) akár egy anyakönyvi kivonat, nyaka meggörböd a fáradságtól és az alázattól. Minden porcikája, ruhája minden ránca arról panaszkodott, hogy az ő korában, az éjszaka kellős közepén, álmából riasztva kellett kiszállnia a meleg ágyból és magára kapkodni valamit, kockáztatva, hogy mellhártyagyulladásra kap. Félve, hogy úgy látszik, mintha mentetegetőznöm kellene Albertine késői jötte miatt, azt mondtam: – Akárhogy is, nagyon örülök, hogy eljött, minden a legnagyobb rendben van – és hagytam felragyogni örömemet. De ez az öröm nem maradt zavartalan, mert Françoise nem késlekedett a válasszal. Nem mintha zokszava lett volna, sőt látványosan elfojtott egy elfojthatatlan köhögőrohamot, és csak fázósan összebb húzta magát a kendőt, de belefogott elmesélni, mit beszélgetett Albertine-nal, olyan részletre is kitérve, hogy érdeklődött a nagynénje felől. – De meg hát azt is mondtam neki, hogy a fiatalúr már biztos félt, hogy nem jön a kisasszony, mert ilyenkor már nem szokás jönni, mindjárt reggel. De a kisasszony biztos olyan helyeken járt, ahol jól szórakozott, mert nemcsak azt mondta, hogy sajnálja, hogy megvárakoztatta az urat, hanem azt is, de mint aki fütyül a világra, hogy „Jobb későn, mint soha”. – És Françoise még meg is forgatta szívemben a kést: – Na, ezzel aztán el is árulta magát. Mert lehet, hogy titkolni szerette volna, de...

Nem volt miért csodálkoznom. Az imént mondtam, hogy Françoise, ha vele küldtünk üzenetet valakinek, legfeljebb arról számolt be, de arról aztán kimerítően, hogy ő mit mondott, a viszonyüzenetet azonban ritkán jegyezte meg. Ám ha kivételesen mégis átadta, hogy mit mondtak a barátaink, bármily rövidke volt is a válasz, ő szerét ejtette, hogy szükség esetén a szavakat, a szavakat kísérő állítólagos hanghordozást felidézve sértő jelleget kölcsönözzön nekik. Voltaképpen nem nagyon bánta, ha egy szálító, akihez elküldtük, megsértette őt, őt, aki a mi képviselőnkben járt el, a mi nevünkben beszélt, ha a (valószínűleg képzeletbeli) sértés közvetve eltalált bennünket. Legfeljebb azt válaszolhattuk volna, hogy rosszul értette, üldöztetési mánia tört ki rajta, ne képzelje, hogy minden kereskedő összeesküdött ellene. Egyébként a kereskedők érzéseit vajmi kevésbé érdekelték. Annál inkább az Albertine-éi. Françoise, elismételve a csúfondáros szavakat: „Jobb későn, mint soha”, azonnal megjelentette előttem Albertine barátait, akiknek a társaságában töltötte a késő estét, és akikkel jobban érezte

magát, mint velem. – Mókásan néz ki, egy lapos kis kalapja van, rosszul áll ahhoz a nagy szeméhez, pláne hogy a kabátját már rég el kellett volna küldetnie a műstoplóhoz, mert megette a moly. Nagyon mulatságos – tette hozzá ajkát biggyesztve Françoise, aki ritkán volt egy véleményen velem, de szükségét érezte, hogy közölje a magáét. Nem akartam mutatni, hogy kihallottam a gúnyt és a megvetést a hangjából, de hogy visszaadjam a kölcsönt, azt válaszoltam, bár nem ismertem a kis kalapot, amelyről beszélt: – Amit maga „lapos kis kalapnak” nevez, az egy tüneményes darab... – Inkább csak egy vacak – mondta Françoise, ezúttal leplezetlenül kimutatva megvetését. Akkor én lágyan és tagoltan, hogy úgy lássék, mintha hazug válaszom az igazság s nem a düh kinyilatkoztatása volna, de nem vesztegetve az időt, hogy ne várakoztassam tovább Albertine-t, a következő gyilkos szavakat intéztem Françoise-hoz: – Maga nagyszerű asszony – mondtam mézesmázosan –, kedves asszony, és számtalan jó tulajdonsága van, de két dologban egy szemernyit se változott, amióta Párizsba jött: fogalma sincs a divatról, és nem tudja helyesen ejteni a szavakat, folyton kifacsarja őket. – Ez a szemrehányás módfelett ostoba volt, hiszen azok a francia szavak, amelyeket nagy büszkén „helyesen ejtünk”, abból származnak, hogy gall eleinknek nem állt rá a szájuk a latin vagy a szász szavakra, és a francia valójában más nyelvek eltorzított változata. A nyelv élő szelleme, a francia nyelv jövője és múltja – íme, min kellett volna elgondolkoznom Françoise hibái kapcsán. Vajon nem éppolyan érdekes-e a „műstopló” a műstoppoló helyett, mint a távoli korok afféle túlélője, mint a bálna vagy a zsiráf, amely mutatja, hogy milyen fejlődési szakaszai voltak az állatvilágnak? – És – tettem hozzá – ha már ennyi sok évig nem tanulta meg, most már nem is fogja megtanulni. Nem kell persze elkeserednie, ettől még nagyon derék asszony marad, kiválóan csinálja az aszpikos bélszínt és még sok egyebet. De az a kalap, amelyet maga lefitymál, a Guermantes hercegnő egyik kalapjának másolata, és ötszáz frankba került. Különben úgy tervezem, hogy hamarosan veszek egy még szebb kalapot Albertine kisasszonynak. – Tudtam, hogy az bántja legjobban Françoise-t, ha olyanokra költök pénzt, akiket nem szeret. Válaszolt valamit, de nem értettem, mit mond, annyira zihált. Később megtudtam, hogy beteg a szíve, és rettenetesen furdalt a lélek, amiért sosem tudtam ellenállni a vad és természetlen élvezetnek, hogy riposztozzak neki. Françoise különben azért utálta Albertine-t, mert Albertine, szegény lévén, nem növelhette a Françoise fogalmai szerinti felsőbbiséget. Jóindulatúan mosolygott, valahányszor meghívást kaptam Villeparisis márkínéhez. Felháborította viszont, hogy Albertine nem gyakorolja a kölcsönosság erényét. Az lett a vége, hogy kénytelen voltam Albertine-től kapott képzeletbeli ajándékokkal örvendeztetni meg magam, de Françoise a legkevésbé sem hitt azoknak az ajándékoknak a létében. Kiváltképp étkezési téren nehezményezte a kölcsönosság hiányát. Hogy Albertine elfogadja anyám vacsorameghívását, holott mi nem kapunk meghívást a nagynénjétől (pedig Bontemps-né nem is volt mindvégig Párizsban, mivel a férje mindenféle „posztokat” fogadott el, mint annak idején, amikor elege lett a minisztériumból), ez Françoise szemében rendkívüli illetlenség volt a barátnőm részéről, és emiatt félig nyíltan meg is bélyegezte, a Combrayban elterjedt mondókat szavalva:

- Kell a kenyérem?
- Jó, azt megeszem.
- Adj most te nekem!
- Nem ér a nevem.

(Folytatása következik.)